

Universitat de Lleida

Treball Final de Grau

La pervivència de l'*Homo Sovieticus* a l'era
postsoviètica

Nazariy Lelyk Rurak

Grau en Història
Facultat de Lletres
Universitat de Lleida
Curs acadèmic: 2021-22

Tutor: Víctor Bretón Solo de Zaldívar

Departament d'Història de l'Art i Història Social

Juny de 2022

ÍNDIX

RESUM I ABSTRACT	3
INTRODUCCIÓ	4
FUNCIÓ SOCIAL DE L'HABITUS I LA INVENCIÓ DE TRADICIONS	7
L'Habitus de Pierre Bourdieu	7
Invenció de les tradicions d'Eric Hobsbawm i Terence Ranger	8
PRINCIPALS INVENTION OF TRADITION SOVIÈTICS	9
Condecoracions a la Unió Soviètica	10
Desfilades militars a la Plaça Roja	12
Desfilades anuals dels fizkulturniki	14
El ritual del pas de la frontera soviètica	15
Els ZAGS i altres ritus que ordenaven la vida dels ciutadans soviètics	17
Calendaris i festes soviètiques	20
PRINCIPALS HABITUS SOVIÈTICS	22
<i>Kommunalka, lloc on es va forjar el ciutadà soviètic</i>	22
La cuina soviètica (moscovita) lloc del renaixement de la societat civil	27
La cua soviètica com a habitus permanent	29
CONCLUSIONS	33
BIBLIOGRAFIA	36

RESUM I ABSTRACT

Resum: Aquest Treball de Final de Grau proposa un estat de la qüestió sobre els habitus i la invenció de tradicions al llarg de l'existència de la Unió Soviètica. La cua, la *kommunalka*, les condecoracions, les desfiles militars, van marcar la vida de l'*Homo Sovieticus*, d'aquesta manera, es van introduir als modes de vida diferents habitus i es van inventar tradicions per tal de crear diferents funcions socials, entre elles, la d'establir cohesió social i pertinença al grup. Es veurà la importància de l'àmbit militar en la cultura russa. Aquest estat de la qüestió conclourà amb l'intent d'explicar els efectes i les conseqüències provocades per la desaparició de la URSS en la cultura soviètica i com molts habitus i tradicions inventades a la URSS van continuar presents en els diferents estats postsoviètics. També analitzarem la pervivència dels habitus i les tradicions en l'era postsoviètica, i el renaixement d'aquests a conseqüència de l'actual conflicte entre dos països exsoviètics.

Paraules clau: Unió Soviètica, habitus, invenció de les tradicions, Homo Sovieticus, cultura soviètica, exrepúbliques soviètiques, món postsoviètic.

Abstract: This Final Degree Essay work proposes a state of the issue of the habitus and the invention of traditions throughout the existence of the Soviet Union. The tail, the *kommunalka*, the decorations, the military plots, marked the life of the *Homo Sovieticus*, thus introducing it into the different lifestyles in habitus and inventing traditions in order to create different social functions, including establishing social cohesion and group membership. The importance of the military area in Russian culture will be seen. This state of the art will end with the attempt to explain the effects and consequences caused by the disappearance of the USSR in Soviet culture and how many habits and traditions invented in the USSR remained present in the various post-Soviet states. We will also analyze the survival of the in habitus and traditions in the post-Soviet era, and the rebirth of these as a result of the current conflict between two ex-Soviet countries.

Keywords: Soviet Union, habitus, invention of traditions, Homo Sovieticus, Soviet culture, ex-Soviet republics, post-Soviet world.

INTRODUCCIÓ

El meu Treball Final de Grau neix d'una preocupació molt actual i personal; l'interès per l'herència cultural i la societat soviètica, i com aquesta ha perdurat en el temps i ha sigut un factor clau en diversos conflictes actuals. Els més de trenta anys que han transcorregut des del final de la Unió Soviètica ens demostren la dolorosa que ha sigut la transformació de l'antiga URSS: la subversió dels costums, plans de vida tirats per la borda, fronteres allí on abans no n'hi havia, milions de persones que van haver de replantejar-se les seves vides, el desastre per a alguns, l'èxit per a uns altres. La dissolució pacífica de la Unió Soviètica l'any 1991 va ser traumàtica per a gran part de la seva societat. Després d'aquesta dissolució de la Unió Soviètica, veiem que hi ha hagut una pervivència de la cultura soviètica, sobretot en les ex-repúbliques soviètiques. En l'actualitat alguns polítics de les ex-repúbliques, especialment Rússia, continuen utilitzant els dolors fantasmals postimperials, els anhels nostàlgics i la por al fracàs, heredats de la Unió Soviètica, per mantenir-se forts en les seves polítiques d'avui en dia. «Una fuerte nostalgia de la Unión Soviética se ha ido extendiendo por toda la sociedad. Todo lo soviético vuelve a estar de moda»¹. Dins d'aquesta por al fracàs, també cal afegir-hi les guerres contra estats veïns com és l'actual entre Ucraïna i Rússia, però sense oblidar-nos d'altres com la guerra de l'Alt Karabakh, la Guerra Civil de Geòrgia, les guerres de Txetxènia, la Guerra Civil del Tadjikistan, i molts conflictes més.

La Unió Soviètica no va ser únicament un sistema polític amb data d'inici i de fi, sinó una manera de vida amb el seu propi desenvolupament, la seva maduresa, la seva decadència i la seva dissolució. Qualsevol que sàpiga com funcionen els estats sap que aquests deixen marca fins molt després de la seva desaparició, i la Unió Soviètica no va ser una excepció. En aquesta herència destaca: les llengües, l'estil dels edificis administratius i educatius, la infraestructura i el traçat de les línies ferroviàries, formes de tracte, models formatius i biografies adoptats de temps anteriors, odi o inclinació sentimental als amos del passat.² Amb paraules de Svetlana Aleksíevitx: «todos los que venimos del socialismo nos parecemos al resto del mundo tanto como nos diferenciamos de él: tenemos un léxico propio, nuestra propia concepción del bien y del mal, de los héroes y los mártires»³.

¹ Aleksíevich, Svetlana (2015), *El fin del "Homo sovieticus"*. Barcelona: Acantilado. p. 19.

² Schlögel, Karl (2021), *El siglo soviético*. Barcelona: Galaxia Gutenberg. p. 17.

³ Aleksíevich, *op. cit.*, p. 9.

Al llarg del treball adquiriran un interès especial aquells «llocs comuns» que Svetlana Boym⁴ va introduir per primera vegada en el camp visual de la recerca: les cues, els habitatges comunitaris, l'estat dels banys públics, les desfilades, les medalles, l'arquitectura massiva prefabricada, les cuines *moscovites*. Es tractava dels modes de vida propis de la Unió Soviètica que feia dècades que no despertaven l'interès de la comunitat científica, ja que la recerca de l'«essència» o el «sistema» era més important que la descripció o l'anàlisi de les condicions reals de vida.⁵ Svetlana Aleksiévitx considera que en setanta i pocs anys, el laboratori del marxisme-leninisme va crear un singular tipus d'home: l'*Homo sovieticus*.⁶ A la categoria d'*Homo Sovieticus* no sols pertanyen els russos, sinó també els bielorussos, els turcmans, els ucraïnesos i els kazakhs.

Els objectius d'aquest treball busquen identificar els habitus i les tradicions inventades de la societat i cultura soviètica, i que van ajudar a fer efectiva la cohesió social i la pertinença al socialisme. Al llarg de gairebé set dècades, la Unió Soviètica va introduir als modes de vida diferents hàbits i va inventar tradicions per tal de crear diferents funcions socials, entre elles, la d'establir cohesió social i pertinença al grup. S'analitzaran les tradicions i habitus més característics i els que han continuat sent importants en el període postsoviètic. D'aquesta manera, no es podran analitzar totes les tradicions inventades ni tots els habitus soviètics, ja que l'envergadura i la longitud del treball ho impossibiliten.

Per tal d'analitzar aquests usos i costums culturals heretats de la Unió Soviètica, ho farem a través de dos conceptes clau; l'habitus de Pierre Bourdieu i la invenció de la tradició, concepte popularitzat per Eric Hobsbawm i Terence Ranger. Per habitus Bourdieu entén com:

«El conjunto de esquemas generativos a partir de los cuales los sujetos perciben el mundo y actúan en él. Estos esquemas generativos están socialmente estructurados: han sido conformados a lo largo de la historia de cada sujeto y suponen la interiorización de la estructura social, del campo concreto de relaciones sociales en el que el agente social se ha conformado como tal. Pero al mismo tiempo son estructurantes: son las estructuras a partir de las cuales se producen los pensamientos, percepciones y acciones del agente»⁷.

D'altra banda, les invencions de tradicions responen a almenys alguna funció social, principalment a la d'establir o simbolitzar cohesió social o pertinença a un grup real o

⁴ Boym, Svetlana (1995), *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press.

⁵ Schlögel, *op. cit.*, p. 21.

⁶ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 9.

⁷ Bourdieu, Pierre. (2007) [1980], *El sentido práctico*, Madrid: Siglo veintiuno editores. p. 89.

artificial. També pot voler donar legitimitat i fonament a jerarquies socials i relacions d'autoritat, com per exemple el patriarcalisme o el classisme, i en particular també de certes institucions, de la nació o de l'estat. Finalment, un altre grup d'invencions és el de les destinades a inculcar, socialitzar i naturalitzar creences, sistemes de valors i codis convencionals de conducta.⁸

Pel que fa a la cronologia, principalment, em basaré en la durada de la Unió Soviètica, és a dir, de 1922 a 1991. Durant aquest període és on s'analitzaran més habitus i tradicions. Cal remarcar que el període posterior a la dissolució de la Unió Soviètica també serà molt important, ja que moltes de les tradicions i habitus van continuar presents en tota la societat ex-soviètica. Remarcar que els principals habitus que analitzaré en el present treball, provenen d'una cultura secular autocràtica russa, al llarg de la seva història Rússia sempre ha estat lligada a l'autocràcia dels seus governants, fins i tot avui en dia. Ho resumeix perfectament Svetlana Aleksiévitx: «hay algo inconciente en la mentalidad de este país que pide a gritos un zar. Lo llevamos en los genes. Todos necesitan un zar. (...) Llámese secretario general o presidente. Para nosotros será igualmente un zar»⁹. Centrant-nos en el període de la URSS, el terror que va representar el règim de Stalin, va condicionar a tota la societat i obligar amb aquesta a canviar i adoptar nous habitus per sobreviure. D'altra banda, les principals tradicions inventades corresponen als anys posteriors a la Gran Guerra Patriòtica¹⁰, ja que va ser un període on es va voler recordar als morts durant la guerra, però també per recordar la victòria sobre el feixisme.

El treball consistirà en un estat de la qüestió sobre les principals aportacions historiogràfiques de la història cultural i antropològica i dels diversos aspectes de la moral social soviètica. També, intentaré explicar els efectes i les conseqüències provocades per la desaparició de la URSS en la cultura soviètica. Per això, crec que és necessari fer una revisió que detalli com s'ha format i evolucionat la identitat cultural d'un país tan immensament gran i heterogeni. Per identificar la pèrdua d'aquests modes de vida propis de la Unió Soviètica utilitzaré, principalment, l'obra de Svetlana Aleksiévitx; *El fin del "Homo sovieticus"* i l'obra de Karl Schlögel; *El siglo soviético*. Analitzarem com aquesta cultura soviètica va ser capaç d'introduir hàbits i d'inventar tradicions.

⁸ Hobsbawm, E. J. et al. (2002), *La Invención de la tradición*. Barcelona: Crítica. p. 8.

⁹ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 168.

¹⁰ La Gran Guerra Patriòtica és un terme utilitzat a Rússia i algunes altres exrepúbliques de la Unió Soviètica per a descriure el conflicte que es va lliurar durant el període comprès entre el 22 de juny de 1941 i el 9 de maig de 1945 en els nombrosos fronts del Front Oriental de la Segona Guerra Mundial, principalment entre la Unió Soviètica i l'Alemanya nazi. El terme evoca a la Guerra Pàtria que va enfrontar a Rússia amb Napoleó en 1812.

FUNCIÓ SOCIAL DE L'HABITUS I LA INVENCIÓ DE TRADICIONS

L'Habitus de Pierre Bourdieu

«El habitus se define como un sistema de disposiciones durables y transferibles -estructuras estructuradas predispuestas a funcionar como estructuras estructurantes- que integran todas las experiencias pasadas y funciona en cada momento como matriz estructurante de las percepciones, las apreciaciones y las acciones de los agentes cara a una coyuntura o acontecimiento y que él contribuye a producir».¹¹

Pierre Bourdieu va arribar a la conclusió de què les persones de la mateixa classe compartien valors culturals similars. Coneixien i valoraven les mateixes coses, parlaven i vestien de la mateixa manera i tenien els mateixos gustos en matèria d'art, oci i entreteniment.¹²

Bourdieu argumenta que si els membres d'una determinada classe compartien gustos era perquè compartien disposicions o habitus. D'alguna manera havien arribat a agradar-los o no agradar-los les mateixes coses. D'aquesta manera, era la consciència d'un habitus comú el que els conferia una noció clara de la seva posició social. Per Bourdieu,

«la construcción del habitus no se debe al individuo ni al entorno, sino a la interacción de la mente subjetiva con las estructuras y las instituciones que rodean a la persona. Los individuos nacen en un grupo social particular, definido por un estilo de vida específico, llamado «habitus de grupo». Cada fracción de clase tiene un habitus de grupo que lo define y a la vez lo diferencia de todos los demás habitus de grupo de la sociedad»¹³.

En referència a l'habitus de grup, Bourdieu sosté que també es troba inscrit en les actituds i gestos de l'individu: es pot descobrir la classe social d'una persona per la seva manera de caminar, parlar, riure o plorar, i per tot el que fa, pensa i diu. Normalment, en haver nascut i crescut en un habitus de grup particular, els individus no solen ser conscients de la manera en què l'habitus conforma i limita la seva manera de pensar, actuar i interactuar amb el món que els envolta. «El habitus proporciona a los individuos la sensación de estar en su lugar, de que su estructura interna corresponde perfectamente a la estructura de su mundo externo»¹⁴.

Bourdieu afirma que l'habitus d'un individu es compon de diferents tipus i quantitats de capital (econòmic, cultural i social). El capital econòmic es compon dels recursos monetaris i

¹¹ Bourdieu, *op. cit.*, p. 88.

¹² Bourdieu, Pierre (1988) *La Distinción : criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.

¹³ AA.VV. (2016), *El libro de la sociología*. Madrid: Ediciones Akal. pp. 77-78.

¹⁴ *Ibíd.*, p. 78.

la propietat. El capital cultural d'una persona és la seva capacitat per reconèixer les referències en llibres, pel·lícules i obres de teatre; saber com comportar-se en determinades situacions (els modals i la conversa adequada a la taula); saber què vestir. El capital social és la xarxa de les persones amb les quals es manté relació i que poden aportar poder i influència.

Segons Bourdieu: «la observación científica muestra que las necesidades culturales son el producto de la educación»¹⁵. Bourdieu admet que el capital cultural està sòlidament consolidat sobre l'habitus que tots portem interioritzat, d'aquesta manera el podem considerar pessimista envers les possibilitats de mobilitat social. Bourdieu sosté que totes les formes del capital estan interrelacionades: les persones converteixen el seu capital econòmic en capital cultural i social amb la finalitat de millorar les seves perspectives de vida. Per últim, l'habitus analitzat per Bourdieu ha tingut un enorme impacte en el debat sociològic de les últimes dècades, ja que ha ajudat a profunditzar en la reproducció i perpetuació del sistema de classes socials. L'exemple més evident en aquest treball és la reproducció d'un habitus soviètic fins i tot en l'era postsoviètica.

Invenció de les tradicions d'Eric Hobsbawm i Terence Ranger

«La «tradición inventada» implica un grupo de prácticas, normalmente gobernadas por las reglas aceptadas abierta o tácitamente y de naturaleza simbólica o ritual, que buscan inculcar determinados valores o normas de comportamiento por medio de su repetición, lo cual implica automáticamente continuidad con el pasado».¹⁶

Sobre les convencions i les rutines, Hobsbawm comenta que «es evidente que cualquier práctica social que necesita llevarse a cabo repetidamente tenderá a desarrollar un grupo de convenciones y rutinas, que pueden ser formalizadas *de facto* o *de iure* con el objetivo de enseñar la práctica a los nuevos aprendices»¹⁷. Així doncs, des de la revolució industrial, les societats s'han vist obligades a inventar, instituir o desenvolupar noves xarxes de convencions o rutines determinades d'una manera més freqüent que les societats anteriors.

Hobsbawm defineix la invenció de tradicions com un procés de formalització i ritualització, caracteritzat per la referència al passat, encara que només sigui en imposar la repetició. D'aquesta manera, les tradicionals pràctiques de costums ja existents, com les cançons populars, les competicions físiques i el tir, van ser modificades, ritualitzades,

¹⁵ *Ibíd.*, p. 79.

¹⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, p. 8.

¹⁷ Hobsbawm, *op. cit.*, p. 9.

institucionalitzades i resignificades per a nous propòsits.¹⁸ En referència a les institucions polítiques, els moviments ideològics i el nacionalisme, en alguns casos, la continuïtat històrica va haver de ser inventada, per exemple en crear un antic passat més enllà de l'efectiva continuïtat històrica, tant mitjançant la semifacció com per la falsificació.¹⁹

Hobsbawm considera evident la creació de nous símbols i concepcions com a part de moviments nacionals i d'estats, com l'himne nacional, la bandera nacional, o la personificació de «la nació» en un símbol o una imatge. En paraules de Hobsbawm, «la bandera nacional, el himno nacional y el emblema nacional son los tres símbolos por medio de los cuales un país independiente proclama su identidad y su soberanía, y como tales merecen respeto y lealtad inmediatos. En sí mismos transmiten todo el pasado, el pensamiento y la cultura de una nación»²⁰.

Sobre la pregunta plantejada: quins beneficis poden obtenir els historiadors de l'estudi de la invenció de la tradició? Hobsbawm argumenta, en primer lloc, que es pot suggerir que són símptomes importants i indicadors de problemes que d'una altra manera no es reconeixerien i de desenvolupaments que d'una altra manera serien difícils d'identificar i datar. És a dir, són evidències. Per això mateix, l'estudi de les tradicions inventades no es pot separar de l'anàlisi general de la història de la societat. En segon lloc, il·lumina les relacions humanes amb el passat i la pròpia matèria i l'ofici dels historiadors. Totes les tradicions inventades, fins on els és possible, usen la història com a legitimadora de l'acció i fonament de la cohesió del grup.

Pel que fa al període que tractarem en aquest treball, cal destacar que les «tradicions inventades» tenen un interès específic per als historiadors moderns i contemporanis. Són molt importants per a la innovació històrica relativament recent que suposa la «nació» i els seus fenòmens associats: el nacionalisme, la nació-estat, els símbols nacionals i altres.²¹

PRINCIPALS INVENTION OF TRADITION SOVIÈTICS

Una vegada definits els conceptes d'*habitus* i la invenció de les tradicions, seguidament donem pas a l'anàlisi d'aquests conceptes en la societat i cultura soviètica. Al llarg de la seva existència, la Unió Soviètica va donar lloc a ritus i rituals específics que amb el temps van determinar i van marcar la vida, i que s'han gravat en la memòria de tots els ciutadans, ja que

¹⁸ Hobsbawm, *op. cit.*, pp. 10-12.

¹⁹ Wallerstein, Immanuel. (1986). Incorporation of Indian Subcontinent into Capitalist World-Economy. *Economic and Political Weekly*, 21(4), pp. 28-39. <http://www.jstor.org/stable/4375250>

²⁰ Hobsbawm, *op. cit.*, p. 17.

²¹ Hobsbawm, *op. cit.*, pp. 20-21.

sempre es tractava d'actes importants. A continuació s'analitzaran les tradicions que considero més característiques de la Unió Soviètica: les condecoracions, les desfilades en la Plaça Roja, juntament amb l'anterior tenim les desfilades anuals dels *fiskulturniki*, el ritual del pas de la frontera soviètica, els *ZAGS* o registres civils que ordenaven la vida dels ciutadans soviètics i, finalment, els calendaris i les festes soviètiques. Començaré per les tres primeres, i ho faré per la importància i el vincle amb l'àmbit militar d'aquestes amb la cultura soviètica.

Condecoracions a la Unió Soviètica

La societat soviètica tenia la seva pròpia cultura de les condecoracions i el seu propi culte a elles. Les condecoracions anaven des de la típica insígnia esportiva, passant per les medalles als joves pioners, fins a les de l'Associació de la Joventut Comunista Komsomol. Hi havia infinites ocasions per a fabricar-les: aniversaris de la fundació de la ciutat, esdeveniments esportius, *Espartaquiadas*, rècords de Jocs Olímpics, medalles dedicades a fills predilectes d'una ciutat, condecoracions per una llarga trajectòria en una empresa o institut, reconeixement pels anys de joventut dedicats a guanyar terra a la mar o a construir un gasoducte, records del primer viatge a l'espai.²²

Cal remarcar el valor que tenien les insígnies en la societat soviètica, ja que demostraven que la persona que les portava estava condecorada. Karl Schögel destaca que el més visible eren les insígnies que s'emporten al pit en les ocasions especials -l'1 de maig, el 9 de maig o el 7 de novembre-, sobretot els veterans, els membres de l'Exèrcit Roig, de la indústria bèl·lica o del moviment partisà. En ells està representat tot l'univers de símbols soviètics amb gran varietat i bellesa: «rueda dentada, hoz y martillo, hacha, yunque, arado, pala, torres de extracción, chimeneas, tractores, fábricas y más elementos de la actividad agrícola: gavilla de cereal, flores de algodón, caballos, jinetes y reses»²³.

Com ja he dit, les peces de major pes són les condecoracions, més aviat les ordres atorgades a tota una vida, no sols laboral, sinó a la supervivència en la lluita a vida o mort, per la defensa de la pàtria, o l'anihilació de l'enemic, és a dir, el feixisme alemany.

Segons Karl Schlögel, les estadístiques confirmen la impressió que el concepte soviètic de les ordres es va desenvolupar principalment entorn dels serveis militars, i que els mèrits civils -ciència, economia, cultura- estaven en un segon pla. Gràcies a les insígnies i les ordres,

²² Herfurth, Dietrich (1987), *Militärische Auszeichnungen der UdSSR. Aufnahmen von Jean Molitor*. Berlin. pp. 15-33.

²³ Schlögel, *op. cit.*, p. 182.

podem descobrir el passat rus-soviètic. «De hecho, las cifras sobre las distinciones soviéticas son casi una herramienta para analizar sociológicamente la formación de élites, el sistema de clases y la meritocracia *sui generis*»²⁴. Les ordes militars es nodrien del prestigi de la víctima heroica: com si fossin una classe especial de persones, una categoria pròpia, els militars sempre eren fàcilment identificables, sempre destacaven d'alguna manera. Per Svetlana Aleksiévitx, «para ser héroe uno tiene que haber matado mucho o haber muerto de modo hermoso»²⁵.

Tal com argumenta Hobsbawm, les tradicionals pràctiques de costums ja existents van ser modificades, ritualitzades i institucionalitzades per a nous propòsits, el sistema soviètic d'ordres no va ser una excepció.²⁶ El poder soviètic va trencar amb les formes i les pràctiques de l'Imperi tsarista a l'hora d'atorgar ordres. Les creus i l'àguila de l'Imperi rus van desaparèixer de l'ordre, i en el seu lloc van aparèixer els següents símbols nous: la bandera roja, així com el martell, la falç, l'arada, l'estrella roja, la torxa, el fusell i la baioneta.²⁷ Per Dietrich Herfurth, la Gran Guerra Patriòtica de 1941-1945 és el moment quan el sistema d'ordres es refongui i es desenvolupa en tota la seva plenitud.²⁸

Respecte a l'orgull que sent la societat soviètica per les condecoracions, «un pecho condecorado a veces parece un bajorrelieve en el que pueden leerse e interpretarse todo tipo de detalles y matices. Los condecorados y las condecoradas son algo así como monumentos vivos, representantes de la historia que alcanza nuestro presente»²⁹. No tots senten aquest orgull, ja que amb els pas del temps i sobretot amb la dissolució de la URSS, les condecoracions van perdre aquesta importància. Aquest declivi de les condecoracions es reflecteix molt bé en les entrevistes realitzades per Svetlana Aleksiévitx: «he comprendido que los héroes de una época raramente lo son en otra época distinta»³⁰.

Finalment, les condecoracions soviètiques tenien un fort lligam amb l'àmbit militar i concretament amb la guerra, podem dir que la població soviètica està marcada per la guerra. «Si la desglosáramos sociológicamente, la imagen resultante sería una sociedad jerarquizada que ha dado lugar a una especie de nobleza propia y que para ello recurre a las tradiciones

²⁴ Schlögel, *op. cit.*, p. 184.

²⁵ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 507.

²⁶ Hobsbawm, *op. cit.*, p. 12.

²⁷ Schlögel, *op. cit.*, p. 185.

²⁸ Herfurth, *op. cit.*, p. 33.

²⁹ Schlögel, *op. cit.*, p. 188.

³⁰ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 23.

prerrevolucionarias»³¹. Els signes soviètics representaven un ordre, senyalitzaven un espai vital en el qual diverses generacions van créixer i van trobar emparança, però aquest univers de signes soviètics es va dissoldre en la dècada de 1990. En el món postsoviètic, les condecoracions i medalles s'han convertit en símbols col·leccionables. «Todas aquellas condecoraciones y medallas no eran más que trocitos de metal que ahora gustaban mucho a los extranjeros, ávidos de coleccionar símbolos de la época soviética»³².

Desfilades militars a la Plaça Roja

D'entrada direm que la desfilada a la Plaça Roja és un clar exemple d'*invention of tradition*. Tal com comenta Karl Schlögel, permet inferir-lo tot: «el ascenso y el ocaso de una potencia mundial, la aparición y desaparición de los protagonistas de la Revolución, el paso de las actuaciones improvisadas hasta el desarrollo de formas estables»³³. Les desfilades no són tant manifestacions o espectacles com maniobres: es preparen per a una batalla que encara no està decidida i que segurament acabarà amb una celebració de la victòria.

Paral·lelament a les desfilades³⁴, concorrien molts elements: la disciplina i precisió amb la qual desfilaven els milers de soldats; la sorpresa perquè no s'hagués produït cap incident; però també l'ambient festiu que inundava la plaça una vegada acabava la part militar de la desfilada.³⁵ Doncs bé, prendre part en desfilades era un privilegi extraordinari, tant per les tropes, com per als espectadors. Per als membres del cos diplomàtic i per a la premsa, aconseguir una plaça per veure la desfilada sempre va ser considerat una qüestió de prestigi i d'honor professional. La desfilada era un esdeveniment mediàtic en tota la Unió, almenys des que es retransmetia per ràdio, però sobretot a partir de la televisió. «Las imágenes de los desfiles retratan por tanto un punto de alta condensación: un escenario histórico, centro del imperio, centro de la capital, necrópolis de la Revolución, un cubo de granito³⁶ que domina la plaza entera, incluso la cohesiona»³⁷.

La guerra és un element molt important que van marcar de forma decisiva les desfilades, les quals són tan antigues com la guerra, de fet, el naixement de la desfilada soviètica va

³¹ Schlögel, *op. cit.*, p. 189.

³² Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 125.

³³ Schlögel, *op. cit.*, p. 508.

³⁴ Hi havia molta preparació al darrera d'aquestes desfilades. Les desfilades es basaven en guions elaborats fins a l'últim detall, en els quals no es deixava res a l'atzar.

³⁵ Tarchanov, Aleskey (2014), "Parady kak princip" a: Grigirij Revzin *et al.*, *Glavnyi Universal'nyi Magazin. Enciklopedija*. Moscou. pp. 100-101.

³⁶ Es refereix al Mausoleu de Lenin, situat a la plaça Roja de Moscou.

³⁷ Schlögel, *op. cit.*, pp. 507-508.

coincidir amb la guerra civil. «La guerra es una fàbrica de héroes perfecta»³⁸. La desfilada militar soviètica va adquirir la seva forma definitiva a la calor de la II Guerra Mundial.³⁹ No hi va haver cap pla per ritualitzar les desfilades, simplement va ser la batalla de la guerra la qual va donar lloc al perfeccionament de la desfilada militar de la Plaça Roja. Com en la majoria dels casos, el lloc, el moment i l'acció van confluïr de forma no planejada i imprevisible.

Per posar un exemple, destacarem que la celebració de la desfilada militar del 7 de novembre de 1941 en circumstàncies bèl·liques, en una Moscou amenaçada pel cercol de la *Wehrmacht*⁴⁰, va significar molt per la societat soviètica, va ser una desfilada clau. «Que el desfile se celebrara como siempre, incluso bajo el fuego de artillería, «no se olvida jamás». (...) Las unidades que participaron en el desfile fueron a la Plaza Roja con la munición ya cargada, y de allí directamente al frente»⁴¹. D'altra banda, la situació de la desfilada de la victòria del 24 de juny de 1945 va ser molt diferent, ja que després de que l'Alemanya de Hitler capitulés, la Plaça Roja era el centre d'atenció mundial:

«Empieza un redoble de tambores, y poco a poco, en una coreografía elaborada al detalle, los soldados en uniforme de gala dan un paso al frente y lanzan sobre los adoquines ante el mausoleo los trofeos robados a los alemanes a modo de botín, con un gesto breve que materializa el desprecio hacia el agresor vencido. (...) Un instante detenido en el tiempo, un gesto que aúna el desprecio, el orgullo y la dignidad.»⁴².

Pel que fa a les desfilades en temps de pau, aquest ritual anual de l'1 de maig i el 7 de novembre es van convertir gairebé en un signe d'uniformitat, d'immutabilitat de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques al llarg dels temps, per a tota l'eternitat. Les desfilades són una mostra de la continuïtat d'un poder que ha trobat el seu lloc en el món, que s'ha convertit en una potència mundial. Però les desfilades cada vegada van anar a menys. Si en algun moment es va repetir la sensació de triomf, va ser després de l'assalt al cosmos; el 1961 es va veure en la tribuna del mausoleu a l'heroi més recent i popular de la Unió Soviètica, Yuri Gagarin. Cap a la dècada de 1980, les desfilades van acabar suspenent-se.⁴³

³⁸ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 494.

³⁹ De fet, les desfilades que es produeixen en temps de pau són desfilades en record a la Segona Guerra Mundial. Volen seguir l'exemple que s'havia introduït en temps de guerra.

⁴⁰ *Wehrmacht* és el nom que es va donar a les forces armades alemanyes entre els anys 1935 i 1945.

⁴¹ Tarchanov, *op. cit.*, p. 99.

⁴² Schlögel, *op. cit.*, p. 517.

⁴³ Schlögel, *op. cit.*, pp. 518-520.

En referència a les desfilades actuals, no va ser fins a l'arribada de Putin al poder, quan els tancs van tornar a la Plaça Roja el 9 de maig de 2005, el Dia de la Victòria, seixanta anys després que acabés la guerra, gairebé un quart de segle després de la fi de la URSS, i en vespres d'una nova mobilització ideològica contra un enemic que sembla imprescindible per al règim de Putin. Juntament amb Putin, Bielorússia amb Aleksandr Lukaixenko al capdavant també celebren el dia de la victòria el 9 de maig amb una desfilada militar. Altres països exsoviètics ho celebren amb altres dates, o com és el cas d'Ucraïna, han adaptat aquesta celebració al 8 de maig, coincidint amb la celebració del dia de la victòria a Europa. És interessant comentar que a Rússia i Bielorússia la II Guerra Mundial va del 1941 fins al 1945, això és a causa del fet que la Unió Soviètica no hi va participar fins a l'any 1941.

Com a recapitulació, podem acabar aquest apartat amb l'afirmació: «pocos rituales del poder han adquirido en el siglo XX la potencia visual de los desfiles en la Plaza Roja»⁴⁴. Una de les entrevistades per Svetlana Aleksíevitx comenta: «el recuerdo más bonito, el más brillante, de mi infancia son los desfiles militares en la Plaza Roja...»⁴⁵. Aquesta afirmació demostra com van ser d'importants aquestes tradicions per als ciutadans soviètics.

Desfilades anuals dels fizkulturniki

Seguidament, exposarem les desfilades dels *fizkulturniki*, aquestes desfilades no eren solament esdeveniments esportius, sinó sobretot estètics, en els quals es presentaven cossos immaculats, enfortits, gairebé invulnerables. André Gide va assistir a la desfilada en 1936, amb paraules del mateix Gide:

«He asistido a las fiestas de la juventud de Moscú, en la Plaza Roja. Los edificios que se alzan frente al Kremlin disimulan su fealdad bajo una máscara de banderolas y de vegetación. Todo era espléndido, incluso de un gusto perfecto. Llegada del norte y del sur, del este y el oeste, desfilaba una juventud admirable. Horas duró el desfile. No me imaginaba un espectáculo tan magnífico. Claro que esos seres perfectos habían sido entrenados, preparados, seleccionados entre todos; pero ¿cómo no admirar un país y un régimen capaces de producirlos?»⁴⁶.

Un altre assitent de les desfilades va ser Joseph Davies ambaixador dels Estats Units a la URSS l'any 1937:

⁴⁴ Schlögel, *op. cit.*, p. 505.

⁴⁵ Aleksíevitx, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁶ Gide, André (2017), *Retoques a mi regreso de la U.R.S.S.* (trad. Carmen Claudín), Madrid: Alianza. p. 55.

«Había casi tantas mujeres y chicas como chicos en los grupos del desfile y las actuaciones. Dos o tres mil gimnastas de distintas zonas de la Unión Soviética mostraban colores especialmente brillantes, sobre todo los de Ucrania, el Cáucaso y las regiones orientales. El desfile duró unas cuatro horas. Se calcula que participaron en él entre cuarenta y cincuenta mil jóvenes»⁴⁷.

Les desfilades dels *fizkulturniki* són l'exemple més clar que la Unió Soviètica havia donat lloc al seu propi concepte del cos humà, que els seus estàndards de bellesa giraven entorn d'un ideal físic que en molts aspectes recollia el testimoni de l'Antiguitat clàssica i les tradicions renaixentistes. L'entrenament del cos i el domini de la nova tecnologia es van convertir en elements d'interès per a la guerra, així que no és d'estranyar que els inicis de l'esport soviètic coincideixin amb l'enfortiment per al combat en el camp de batalla.⁴⁸ «El desfile en la Plaza Roja fue al mismo tiempo la despedida hacia el frente de la guerra civil, que ya hacía estragos; una idea que cimentaría la asociación interna entre el deporte y la defensa del país para las siguientes décadas»⁴⁹.

En definitiva, la desfilada de *fizkultura* es va convertir en un esdeveniment anual el juliol de 1931, quan prop de 40.000 homes i dones van marxar per la Plaça Roja. Aquestes desfilades van trobar la seva forma definitiva entre els anys 1935 i 1939. Estan molt ben documentats, de manera que avui encara podem veure com eren. Després de la Segona Guerra Mundial, la Unió Soviètica, les desfilades de *fizkulturniki* es van traslladar de la Plaça Roja als estadis. La Unió Soviètica s'havia convertit en una potència mundial de l'esport.⁵⁰ «Para la URSS ganar se consideraba una obligación patriótica evidente»⁵¹. Els estadis es van convertir en escenaris de la Guerra Freda i de la competició entre sistemes. Els medallers eren indicadors de la superioritat d'un sistema sobre l'altre.

El ritual del pas de la frontera soviètica

La frontera entre la Unió Soviètica i Occident va ser durant molt de temps una frontera entre dos mons.⁵² Generacions senceres de transfronterers han plasmat les seves observacions

⁴⁷ Davies, Joseph E. (1943), *Als USA-Botschafter in Moskau. Authentische und vertrauliche Berichte über die Sowjetunion bis Oktober 1941*. Zürich, 1943. p. 133.

⁴⁸ Plessner, Helmuth (1985), «Die Funktion des Sports in der industriellen Gesellschaft», a: id. et al. (eds.), *Schriften zur Soziologie und Sozialphilosophie*, Frankfurt del Main. pp. 147-166.

⁴⁹ Schlögel, *op. cit.*, p. 582.

⁵⁰ O'Mahony, Mike (2006), *Sport in the USSR. Physical Culture - Visual Culture*, Londres. pp. 83-85.

⁵¹ Schlögel, *op. cit.*, p. 589.

⁵² Els occidentals podien viatjar on volguessin; dels ciutadans soviètics, només alguns podien. De totes maneres, el moment de travessar la frontera ha tingut una llarga fase prèvia. Requereix un visat que cal sol·licitar amb

perquè sentien que aquesta frontera era diferent de totes les altres. Un dels viatgers de la dècada de 1920, l'escriptor Joseph Roth, era conscient d'estar entrant en un nou món: «Ciertamente parece que esta no es una frontera corriente entre un país y otro país, quiere ser una frontera entre un mundo y otro mundo. (...) No hay duda de que esta frontera tiene relevancia histórica»⁵³. Aquesta mateixa sensació la van tenir molts viatgers a la Unió Soviètica abans i després d'ell.

Un cop dit això, la frontera és una de les experiències en l'espai més importants de l'ésser humà, especialment en èpoques de territoris definits com a estats nació. Les fronteres són productes històrics, creades, traçades i modificades per l'ésser humà.⁵⁴ Segons va dir el gran antropogeògraf Friedrich Ratzel entorn de 1900, les fronteres, també les soviètiques, són com a «òrgans perifèrics», com la pell que envolta el cos. Són permeables o tancades, poroses o hermètiques, ens diuen alguna cosa sobre l'Estat en qüestió, si el viatger serà benvingut o rebutjat. Les fronteres ens permeten aprendre a distingir les societats obertes de les tancades, i dels canvis en la creació de fronteres.⁵⁵

Karl Schlögel argumenta que tots els ciutadans soviètics tenien un ritual comú a l'hora de creuar la frontera:

«Todos hemos vivido esa experiencia en el puesto de control fronterizo, cuando de repente el movimiento se detiene y nos retienen obligatoriamente, condenados a esperar y a que nos escudriñen con la mirada. Allí donde se cruzara la frontera soviética siempre había algo así como una «situación común»⁵⁶.

Al llarg de la frontera de milers de quilòmetres de llarg de la URSS hi havia molts punts de trànsit com Brest⁵⁷, encara que estiguessin menys freqüentats i vigilats. Els procediments es van mantenir estables al llarg de les dècades, com si estiguessin pensats per a tota l'eternitat. La frontera territorial s'havia convertit també en una dura frontera entre societats i concepcions del món, en un moment a més en què la Rússia soviètica pretenia crear un món

molta antelació, i emplenar un minucios qüestionari, requereix també informar de la ruta de viatge exacta, que després no pot modificar-se.

⁵³ Roth, Joseph (2017), *Viaje a Rusia*. Barcelona: editorial minúscula. pp. 153.

⁵⁴ Schlögel, *op. cit.*, p. 493.

⁵⁵ Gilburd, Eleonory (2006), «Books and Borders: Sergei Obraztsov and Soviet Travels to London in the 1950s», a: Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (eds.), *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*, Ithaca/Londres. pp. 227-247.

⁵⁶ Schlögel, *op. cit.*, p. 494.

⁵⁷ Fins a 1991, la porta d'entrada més important per als viatgers amb tren que arribaven des d'Occident era Brest, l'antiga Brest-Litovsk.

on ja no hi hagués fronteres. La frontera exerceix un paper important en l'imaginari de l'Estat i la cultura russos.

Com a resultat del què he exposat, el poble soviètic, aquesta comunitat estalinista nascuda sota el signe de la violència, no podia existir sense enemics. Tots aquells als quals pogués relacionar-se d'alguna manera amb el món més enllà de les fronteres soviètiques eren una amenaça mortal que calia extirpar d'arrel.⁵⁸

A l'era postsoviètica, i més concretament a partir de la guerra entre Ucraïna i Rússia, el pas de la frontera ha recuperat rellevància. Molts ciutadans russos busquen abandonar el país a causa de la guerra i es tornen a trobar amb llargues cues per aconseguir un visat o per travessar la frontera en llocs terrestres. En canvi, en altres exrepúbliques soviètiques, el pas de la frontera és a causa de la recerca d'una vida millor, és a dir, busquen abandonar l'espai postsoviètic per culpa de l'escassetat d'oportunitats i emigren a altres països per obtenir una vida millor.

Els ZAGS i altres ritus que ordenaven la vida dels ciutadans soviètics

A continuació ens referirem al que col·loquialment es coneix com a *ZAGS*⁵⁹, que és l'oficina del registre civil. Les institucions com el *ZAGS* existeixen en tots els sistemes socials, i representen l'ordre i l'organització de la vida, des del naixement fins a la mort. En elles es registra qualsevol canvi d'estatus, tots els esdeveniments importants de la vida: naixement, noces o divorci, adopció, canvi de nom, defunció.

El ritual més important entre la vida i la mort relacionat amb el *ZAGS* són les noces: «cuando la pareja de novios, vestida de fiesta, llega al palacio nupcial acompañada por familiares y amigos, para participar de una ceremonia perfeccionada a lo largo de varias décadas»⁶⁰. No sempre va existir aquest ritual festiu. Són l'expressió d'un ritu estable, ja que en les primeres setmanes de la seva existència el poder soviètic va decretar l'abolició del matrimoni religiós i va introduir el matrimoni civil. El registre es va convertir en una oficina de gestió de documents, i així va succeir amb el matrimoni i la seva dissolució.

Els *ZAGS* representen la pèrdua de rellevància d'un univers cerimonial marcat fonamentalment per l'Església.⁶¹ «Por lo tanto, el auge del ritual nupcial, con todo lo que conlleva -la ceremonia, el palacio, la hospitalidad y opulencia de la fiesta privada- es un

⁵⁸ Schlögel, *op. cit.*, p. 502.

⁵⁹ Té un nom oficial més extens: *Organy zapisi aktov grazhdanskogo sostoiania*.

⁶⁰ Schlögel, *op. cit.*, p. 532.

⁶¹ Halle, Fannina W. (1932), *Die Frau en Sovvjet-Russland*, Berlin/Viena/Leipzig.

indicio de que la sociedad posbélica se estaba consolidando»⁶². No obstant això, aquestes reformes i la creació dels registres civils *ZAGS* no sols van afectar el monopoli de l'Església ruso-ortodoxa, sinó també a totes les altres comunitats religioses. Karl Schlögel ho defineix a la perfecció:

«La ceremoniosidad mínima que se permitía en el *ZAGS* de la década de 1920 representaba por lo tanto la indiferencia, la pérdida general de importancia de los vínculos familiares, y el consiguiente debilitamiento de la cohesión social, que de todos modos se vio expuesta a duras pruebas de resistencia debido a las profundas transformaciones sociales. (...) Supuso un gran esfuerzo desarrollar rituales y ritos propios, ceremonias propias, que pudieran volver a aportar coherencia, y posiblemente incluso un componente positivo, a una sociedad muy fragmentada»⁶³.

A part del que hem exposat fins ara, aquesta *invention of tradition* va consolidar un ordre temporal propi, el «calendario rojo», que va reemplaçar el santoral i els festius religiosos de l'ortodòxia russa, el calendari de festius jueus i el cicle cultural musulmà, encara que al mateix temps es van adoptar també els seus elements útils. En aquest sentit, el poder soviètic va ser sorprenentment productiu i innovador, com si calgués compensar en termes estètics i rituals la falta de legitimitat. En lloc dels noms de caràcter religiós de sants i patrons, es van utilitzar els dels revolucionaris; en lloc d'un curs de l'any arcaic-religiós, es va imposar el ritme del treball industrial; en lloc del llegat generacional i hereditari de la noblesa, basat en la riquesa i el poder, les noves dinasties de treballadors havien de donar forma als seus propis ritus d'iniciació.⁶⁴

«En cualquier caso, en un país todavía impregnado de las formas de vida tradicionales y campesinas, el bolchevismo y el poder soviético apenas tenían probabilidades de éxito contra un competidor culturalmente más poderoso. Por lo tanto, el desarrollo de «ritos modernos» era mucho más que un simple *cultural management* que permitiera a la nueva élite política afianzar sus normas; era más bien una auténtica lucha por la supervivencia, un gran esfuerzo»⁶⁵.

Un exemple d'això que diem va ser el bateig, en l'època postrevolucionària, el govern va substituir el bateig pel *oktiabriny*, de manera que el simple registre del naixement i l'elecció del nom es va convertir en un acte més o menys festiu. Però l'*oktiabriny*, és a dir, el «bateig

⁶² Schlögel, *op. cit.*, p. 534.

⁶³ Schlögel, *op. cit.*, p. 535.

⁶⁴ Schlögel, *op. cit.*, pp. 535-356.

⁶⁵ Lane, Christel (1981), *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society - The Soviet Case*. Cambridge. p. 25.

roig» que va ocupar el lloc del *krestiny*, el bateig tradicional, no va aconseguir imposar-se més enllà dels cercles d'entusiastes comunistes de la dècada de 1920.

D'altra banda, a l'escola, l'organització dels *Oktiabriata*, concebuda per als més joves, anava seguida dels Joves Pioners, entre els nou i els catorze anys, i finalment les Joventuts Comunistes, per al grup comprès entre els catorze i els vint-i-vuit anys. La pertinença als Joves Pioners estava molt estesa, mentre que formar part del Komsomol, en canvi, es relacionava amb una decisió política i una elecció:

«Cada una de estas organizaciones desarrolló su propio ritual. Entre los Jóvenes Pioneros se prestaba el juramento del pionero, un acto solemne en el que pioneros de más edad colocaban a los novicios un pañuelo rojo al cuello, acompañado de una marcha con tambores y charanga precedida por estandartes. Todo esto debía celebrarse en un lugar simbólico, como por ejemplo el Museo Lenin o la estación de Finlandia.»⁶⁶.

Tal com hem vist, el *ZAGS* continua sent una institució ferma a la Rússia postsoviètica, imprescindible per a qualsevol ciutadà. Però aquests registres civils ja no són l'únic o si més no el principal lloc al qual es dirigeixen les mirades d'aquells que busquen orientació i suport respecte als ritus de pas en la vida. Rússia és un país secular, però des del final de la Unió Soviètica, la religió determina el comportament i la manera de veure el món en molt major mesura que durant l'època soviètica.⁶⁷ Les cerimònies religioses tornen a ser habituals. Així doncs, el món postsoviètic, que redescobreix i reviva les seves festes i rituals presoviètics, que no pot desprendre's de les seves celebracions soviètiques mantingudes durant generacions, i que celebrar Nadal i l'Any Nou segons el calendari ortodox i el soviètic, fa el més lògic en temps de transició en els quals la ruptura i la continuïtat se superposen: celebrar els dies assenyalats en el vell i en el nou calendari.⁶⁸ A Ucraïna la celebració de Nadal i l'Any Nou segons el calendari ortodox encara té una forta presència en la societat, sobretot entre la població més gran. D'aquesta manera, per un ciutadà ucraïnès que viu a Polònia celebrarà Nadal en dues dates, primer el 25 de desembre segons el calendari de l'Església catòlica i el 6 de gener segons el calendari de l'Església ortodoxa. De la mateixa manera ho farà amb l'Any Nou, el 31 de desembre i el 14 de gener. Però, aquesta tradició també se celebra en països de l'antiga República Iugoslava, com Bòsnia i Hercegovina, Macedònia, Montenegro i Sèrbia.

⁶⁶ Schlögel, *op. cit.*, p. 537.

⁶⁷ Schlögel, *op. cit.*, p. 538.

⁶⁸ Sal'nikova, Alla (2012), *Istorija elocnoj ingruski, ili kak narjazali sovetskuju elku*, Moscou.

Calendaris i festes soviètiques

Si es pot parlar de debò d'una civilització específicament soviètica, serà en part gràcies al naixement d'una cultura festiva pròpia. L'ascens i la caiguda de la Unió Soviètica també podrien il·lustrar-se amb les fases de desenvolupament de les festes i les celebracions soviètiques massives, tal com va fer Malte Rolf amb gran detall.⁶⁹

«La fiesta, con un plan y una ejecución logística ejemplares, incluye también otras facetas: una necesidad elemental de compañía y comunidad, de autorrepresentarse y expresarse de forma espontánea. Esta facultad y esta necesidad humanas existen de por sí, y depende de los poderosos activarlas, movilizarlas e instrumentalizarlas»⁷⁰.

L'1 de maig, la festa tradicional del moviment obrer internacional, que a la Rússia tsarista es perseguia per ser il·legal i se celebrava en secret als parcs, va començar a commemorar-se en públic. El que va succeir el primer any després de la Revolució podria considerar-se *invention of tradition*. La caiguda del tsar en la Revolució de Febrer, amb tota la seva pompa patriòtica i republicana, ja havia donat lloc a noves formes de presència pública: la manifestació i el míting, el canvi de banderes, la presa de possessió tant real com simbòlica de l'espai públic.⁷¹

«La elaboración definitiva del calendario de festivos, la estandarización de los procesos y la difusión del ritual general por todo el espacio soviético concluyó hacia finales de los años treinta, antes de que comenzara la guerra germano-soviética. A lo largo de este proceso se desarrolló cierta ambivalencia, una dicotomía de la fiesta como ritual orquestado y controlado que servía a la movilización política y al adoctrinamiento»⁷².

Podem remarcar que per a finals de la dècada de 1930 ja s'havia donat forma al nou calendari bolxevic. Els dies festius oficials eren l'1 de maig, Dia de la Classe Treballadora Internacional, el 7 i el 8 de novembre, Dia de la Revolució d'Octubre, i el 5 de desembre, Dia de la Constitució. En 1935 es va reintroduir l'1 de gener com a dia festiu oficial d'Any Nou, i després de la guerra es va afegir el 9 de maig, el Dia de la Victòria, com la celebració més important. Karl Schlögel ho explica magníficament:

«Las personas viven en el tiempo, organizan sus vidas en intervalos temporales, y encuentran sostén en el tiempo del mismo modo que se orientan en el espacio. Por eso es tan importante el paso al tiempo soviético, el ingreso en un nuevo régimen temporal, en un nuevo calendario.

⁶⁹ Rolf, Malte (2006), *Das sowjetische Massenfest*. Hamburg. p. 62.

⁷⁰ Schlögel, *op. cit.*, p. 560.

⁷¹ Figes, Orlando (1999), *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven.

⁷² Schlögel, *op. cit.*, pp. 564-565.

No se trata simplemente del «tiempo histórico», de una ralentización o aceleración, del estancamiento o el dinamismo, sino de introducir un nuevo marco temporal, nuevas fechas de referencia a las que vincular experiencias vitales y recuerdos. Este fenómeno ruso-soviético no es un caso excepcional»⁷³.

En 1930 es van esborrar del calendari totes les festivitats religioses. Però el poder revolucionari no va ser capaç abolir l'ordre temporal i cronològic marcat per l'Església ruso-ortodoxa durant segles, sinó que es va preparar per a un prolongat període de transició fins a establir el calendari roig. Aquest solapament de dos règims temporals diferents va ser una forma de coexistència de dues visions del món espiritual i socialment oposades. «Por lo tanto, además de regímenes de transición económica y social, también los hubo para el orden temporal: las sociedades vivían en distintos regímenes temporales, el viejo y el nuevo, uno de inspiración religiosa y el otro secular»⁷⁴.

Després d'això que he dit, les festes religioses, amb els seus llargs períodes de preparació, el seu caràcter cíclic, i la seva seqüència de treball i descans, de dejuni i celebració, van deixar de ser pols de repòs en el curs de l'any, i es van veure substituïdes a poc a poc per les noves festivitats soviètiques, que en molts aspectes no eren més que mutacions, i que també se situaven intencionadament en els voltants temporals de les festes religioses.⁷⁵

L'èxit en la imposició d'un ritual festiu estandarditzat, que havia trobat el seu model en les festes de la capital soviètica, també va ser el preludi de la seva final. L'estandardització, la planificació i l'esquematització s'allunyaven cada vegada més de l'impuls polític original (i poderós), del moviment espontani que sens dubte havia estat la força motriu de les festes durant molt de temps. Les celebracions es van convertir en un simple ritual i en una cerimònia en la qual el motiu polític o social original quedava cada vegada més relegat.

«Las fiestas establecidas sólo lograban fortalecerse y revivir cuando se vinculaban a acontecimientos, conmemoraciones y tradiciones locales y regionales. Lo cercano, lo conocido, lo familiar, aquello con lo que se identificaban los ciudadanos, ocupó el espacio central: fechas en las que se fundaron las ciudades, festivales regionales, aniversarios de fábricas y fiestas municipales, manifestaciones de la resurrección del patriotismo local y la conciencia regional, que comenzaron a brillar y eclipsaron las fiestas políticas»⁷⁶.

⁷³ Schlögel, *op. cit.*, p. 566.

⁷⁴ Schlögel, *op. cit.*, p. 568.

⁷⁵ Wortman, Richard S. (2006), *Scenarios of Power, Myth and Ceremony in Russian Monarchy, From Peter the Great to the Abdication of Nicholas II*. Princeton.

⁷⁶ Schlögel, *op. cit.*, p. 572.

Per acabar, el cicle de festivitats religioses va recuperar la seva rellevància, començant per les grans festes com la Pasqua, el Nadal o Pentecosta, fins a arribar a les celebracions de la comunitat: batejos, noces i enterraments. No menys transformador que la reactivació del calendari festiu religiós ha estat l'auge de la cultura de l'esdeveniment, a causa de la globalització, que ha tirat per la borda l'ordre impertorbable de festivitats profanes i religioses. En la Unió Soviètica va ocórrer el mateix que en tots els llocs on les cultures locals i nacionals es van veure absorbides pel remolí d'una cultura global, només que en aquest cas la irrupció potser va ser més brutal i la Unió Soviètica estava menys preparada per a això.⁷⁷ En referència a l'era postsoviètica, una entrevistada de Svetlana Aleksiévitx comenta: «ahora la gente ha vuelto a creer en Dios, porque ya no hay otra esperanza»⁷⁸.

PRINCIPALS HABITUS SOVIÈTICS

Els ciutadans soviètics van adoptar diferents habitus al llarg de l'existència de la Unió Soviètica. Aquests habitus han perdurat en el temps i alguns d'ells han arribat als nostres dies. A continuació destacaré tres d'aquests habitus més característics dels ciutadans soviètics i els quals considero més representatius d'aquesta societat. En primer lloc, el lloc on es va forjar el ciutadà soviètic: la *kommunalka*; en segon lloc, les cues d'espera arreu de tots els estats soviètics; i finalment, en tercer lloc, la importància de les cuines i en especial de les cuines *moscovites*. Tots aquests habitus comparteixen un problema: van trigar molt de temps a rebre l'atenció que els correspon en els estudis de la societat soviètica.

Kommunalka, lloc on es va forjar el ciutadà soviètic

A les persones que no han crescut en la Unió Soviètica, el concepte de *kommunalka* no els diu res. De fet, avui en dia a molts ciutadans exsoviètics tampoc els hi diu res aquest concepte, però Karl Schlögel ho expressa així:

«Tampoco pueden imaginar lo que le viene a la mente a cualquier ciudadano soviético al oír la palabra: *kommunalka*, forma coloquial de *kommunalnaia kvartira*, es decir, viviendas comunitarias en las que convivían personas cuyo único vínculo era no tener nada o poco que ver unos con otros, y que sólo se habían convertido en «vecinos» por haberse visto obligados a mudarse allí: una comunidad forzada de emergencia, pero no para un periodo breve, sino prolongado, quizá incluso toda una vida, un estado de excepción convertido en cotidianidad. Este biotopo peculiar y específicamente soviético solía ubicarse en edificios de construcción

⁷⁷ Schmidt, Thomas (2000), *Kalendar und Gedächtnis. Erinnern im Rhythmus der Zeit*. Gotinga.

⁷⁸ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 105.

antigua, levantados antes de la Revolución para familias burguesas adineradas, sus familiares y el personal de servicio»⁷⁹.

Quant a això últim, després de la Revolució i l'expropiació, en aquests edificis es van allotjar membres de la classe revolucionària, treballadors, soldats i pagesos, que es repartien les habitacions. A partir de llavors, famílies senceres vivien en una habitació, de manera que el que havia estat una casa burgesa es convertia en la llar de 40 o fins i tot 60 persones que havien d'organitzar totes les seves manifestacions vitals en un espai molt reduït.

«A finales de la década de 1950, cerca de 25 millones de familias de la URSS vivían en *kommunalkas*, barracones o residencias. Hasta 1958, la vivienda comunitaria era el prototipo de alojamiento urbano. Con el fin de la Unión Soviética llegó también el fin de la *kommunalka*. Al desaparecer la *kommunalka*, desapareció un espacio social que sin duda constituía el núcleo de la forma de vida soviética, y que ahora, en su decadencia, se revela por fin como uno de los escenarios, quizá incluso el laboratorio del que surgió el ciudadano soviético, el estado de excepción prolongado que, para los que lo vivieron, no era más que la vida cotidiana»⁸⁰.

Com hem estat dient fins ara, és precís comentar que les investigacions sobre la *kommunalka* va trigar molt de temps a rebre l'atenció que li correspon com a lloc central de l'univers soviètic. És una cosa molt estranya i requereix una explicació. Veiem que la recerca entorn del comunisme, la Unió Soviètica i el totalitarisme ha publicat biblioteques senceres amb milers de documents i estudis que pretenen dir-nos alguna cosa sobre el funcionament del sistema soviètic. Però fins al final de la Unió Soviètica no va haver-hi ni un sol estudi sobre el punt central de la vida de milions de ciutadans soviètics: la *kommunalka*. Això podria explicar-se adduint l'escassetat de fonts, que en alguns casos és certa. Si la *kommunalka* s'ha convertit en objecte de recerca, de reflexió i d'anàlisi científica-social, és gràcies a Svetlana Boym, amb el seu treball sobre els llocs comuns de la vida soviètica⁸¹, va obrir la veda per a explorar aquest camp que tant de temps va estar vetat a la recerca. Des del final de la Unió Soviètica, s'ha convertit en objecte de la sociologia, de l'etnologia i per fi també de la història. Karl Schlögel dona una visió de com es troba la investigació al voltant de la *kommunalka* en l'actualitat:

⁷⁹ Schlögel, *op. cit.*, p. 315.

⁸⁰ Schlögel, *op. cit.*, p. 316.

⁸¹ Boym, Svetlana (1994), *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge (Mass.).

«Ahora ya puede hablarse de un cerco interdisciplinar y con múltiples perspectivas en torno a un ámbito esencial del universo soviético. Pero este camino no lo iniciaron las ciencias sociales e históricas, sino otros: los escritores y artistas, y especialmente aquellos que observaban desde fuera, como outsiders, un universo que había terminado por resultarles limitado y ajeno. Sacaron a la luz algo que a todos les era familiar, demasiado familiar para expresarlo»⁸².

Per explicar una mica com eren les *kommunalkas* utilitzaré l'assaig escrit per Joseph Brodsky, *En una habitación y media*. Brodsky abasta la *kommunalka* en la seva dimensió olfactiva, com a espai de transpiració, de peus suats, de l'aroma en la cuina, i la meticulositat amb la qual havia de dividir-se i moblar-se la seva habitació i mitja delimitada dins del gran habitatge per a convertir-la en la llar d'una família de tres membres. Abans de començar amb la descripció de Brodsky de la *kommunalka*, és adient comentar la situació en la qual es trobava la seva família i la gran majoria de les famílies soviètiques: «Éramos tres en aquella habitación y media nuestra: mi padre, mi madre y yo. Una familia, una familia rusa típica de aquella época. Era después de la guerra y muy pocas personas podían permitirse el lujo de tener más de un hijo»⁸³.

Sobre els espais de la *kommunalka*, Brodsky comenta:

«Se levantaron paredes entre las habitaciones, al principio de contrachapado. Más adelante, con el paso de los años, tablonos, ladrillos y estuco ascendieron aquellas mamparas al rango de norma arquitectónica», lo que dio lugar a una serie infinita de metamorfosis del espacio original. (...) Naturalmente, todos compartíamos un retrete, un cuarto de baño y una cocina. Esta convivencia reduce la vida a lo básico: priva de ilusión alguna sobre la naturaleza humana. Por el volumen del pedo, sabes quién ocupa el retrete, sabes lo que ha cenado y desayunado. Con frecuencia es en ti en quien tus vecinos confían sus penas y son ellos los que llaman a una ambulancia, en caso de que tengas un ataque de angina de pecho o algo peor»⁸⁴.

Un altre autor del qual podem extreure molta informació sobre la vida a la *kommunalka* és Ilya Kabakov:

«Entre nosotros, ciudadanos del "país de los sóviets", hay inquilinos completamente normales, habituales, corrientes en otras circunstancias, sólo que en el contexto de una comunidad vitalicia confinada en un espacio cerrado con sólo un baño, sólo un retrete, sólo

⁸² Schlögel, *op. cit.*, p. 318.

⁸³ Brodsky, *op. cit.*, p. 54.

⁸⁴ Brodsky, *op. cit.*, pp. 55.

una cocina, y condenados por este tipo de vida a una guerra eterna entre nosotros, ante la que nadie puede mantenerse neutral, y en la que todos caemos víctimas sin excepción de una batalla sin fin»⁸⁵.

Kabakov aborda primer l'origen de la *kommunalka*; just després de la Revolució de 1917. A les llars de la burgesia, abans confortables, es mudaven ara els que habitaven els soterranis. Després de 1917, la planta va canviar per complet. Cada quart l'ocupava una família o vàries; calia reorganitzar-los. Es dividien les habitacions que eren massa grans per al seu ús individual, es tancaven finestres o s'obrien noves portes en les parets, s'anul·laven passos entre habitacions en filera, i cada estada se subdividia amb armaris, prestatgeries, parets de fusta, per a donar forma a una «llar» pròpia. L'elevat nombre d'ocupants feia necessari establir torns per a usar l'excusat, el bany i la cuina. Però l'estada central era la cuina comunitària i aquesta, amb les seves prop de 40 metres quadrats, també ha de dividir-se en profunditat a causa del seu gran nombre d'usuaris.⁸⁶ Per últim, Karl Schlögel descriu la *kommunalka* com un autèntic caos d'enfrontaments continus:

«El pasillo entero tiene a ambos lados hileras de maletas, cajas, fardos y bolsas apiladas. De los ganchos del techo cuelgan bicicletas, palanganas metálicas y sillas. Se grita, los niños alborotan, las conversaciones se oyen a través de las delgadas paredes divisorias. Se dan consejos y se intercambian favores, a ratos reina la hospitalidad, pero un segundo después pueden volver a surgir disputas por nimiedades: vajilla no devuelta, demasiado tiempo en el retrete, la suciedad que han “traído” los invitados»⁸⁷.

Tal com hem vist, la *kommunalka* es converteix llavors en un camp de batalla per a inquilins enemistats, si no en una lluita de tots contra tots, i l'escassetat d'habitatge generalitzat no permet escapar d'ella amb una mudança.

Per explicar el desenvolupament de la *kommunalka* és necessari explicar que les grans ciutats ja tenien un problema d'habitatge abans de la Revolució: centenars de milers de pagesos-treballadors, que havien inundat les ciutats industrials en plena explosió demogràfica. D'aquesta manera, un dels primers passos que va donar el govern soviètic va ser nacionalitzar l'habitatge privat. Així doncs, aquesta mesura d'emergència en temps de la guerra civil es va convertir en un estat permanent, i si l'habitatge comunitari va acabar sent una institució que va afectar diverses generacions -i que va durar fins al final de la Unió

⁸⁵ Kabakov, Ilya (1989), *Die Kommunalwohnung*, Zúrich. p. 22.

⁸⁶ Kabakov, *op. cit.*, pp. 23-44.

⁸⁷ Schlögel, *op. cit.*, pp. 323-324.

Soviètica-, va ser perquè mai van deixar d'arribar a les ciutats persones a la recerca d'allotjament. La batalla per l'allotjament va ser molt més seriosa durant les purgues dels anys 1937-1938, quan denunciar als veïns era pot ser la tàctica més important per aconseguir lloc en un habitatge. La *kommunalka* és un lloc molt perillós en temps de sospita total i de denúncia, però al mateix temps és un refugi per a tots els que han de posar-se a resguard de l'ona de repressió. Per tot això, el desenvolupament de la *kommunalka* amaga molt més que una simple idea nascuda de la necessitat per a redistribuir l'espai habitable. De fet, tal com argumenta Karl Schlögel, es tracta d'un baròmetre molt precís que mesura la resolució o no resolució dels processos desencadenats per la guerra i la Revolució, la industrialització radical i la modernització.⁸⁸

En referència a la vida quotidiana a la *kommunalka*:

«La organización del espacio en la *kommunalka* refleja bien los apuros existenciales y los procesos de negociación tan complicados como elementales de sus habitantes. Las estrecheces provocan que se libere una batalla continua entre las esferas que se perciben y reclaman como pública y privada. En la *kommunalka* son públicos la entrada, el pasillo, la cocina, el retrete y el baño. Las habitaciones de cada familia son privadas. Pero en la práctica no puede mantenerse una separación tan esquemática. Todos utilizan el teléfono, las conversaciones se oyen por toda la casa. Todos se enteran de lo que se habla, quieran o no»⁸⁹.

Remarcar un lloc essencial, el bany l'utilitzen tots, i malgrat la disciplina més fèrria, diferents nivells d'exigència i les diferents pràctiques higièniques donen lloc a temps d'ús i graus de neteja variables, de manera que el bany, el lloc de la intimitat per antonomàsia, es converteix en zona de conflicte entre conceptes i pràctiques oposades.

Pel que fa a les habitacions de cadascun, l'esfera privada pot respectar-se en el formal, però això no impedeix assabentar-se -involuntàriament- del que succeeix després de les primes parets construïdes a posteriori: els roncs, els relats a veus dels convidats, i fins i tot els sorolls durant l'acte sexual. L'espai de la *kommunalka* és una esfera de sorolls, olors i moviments compartida per tots, i fins i tot sent un extremadament acurat, és inevitable veure's arrossegat i embullat en l'univers dels altres.⁹⁰

⁸⁸ Schlögel, *op. cit.*, pp. 325-330.

⁸⁹ Schlögel, *op. cit.*, p. 331.

⁹⁰ Kiaer, Christina i Naiman, Eric, (eds), (2006), *Everyday Life in Early Soviet Russia. Taking the Revolution Inside*. Indianápolis.

Karl Schlögel destaca la importància de la salut mental dels habitants de la *kommunalka*:

«En esta situación, la resistencia es tan importante como desarrollar cierta indiferencia hacia comportamientos que por lo general se considerarían ofensivos e impertinentes. La impertinencia y la indiferencia son una necesidad en sí mismas para fortalecer la salud mental. Como no existen espacios interiores para el ocio, la búsqueda de un entorno tranquilo y relajado se desplaza a otros lugares: el conservatorio, el museo, la representación teatral en la casa de cultura. Es más fácil estar solo fuera que dentro de casa. Debido a esto, las instituciones culturales adquieren una relevancia distinta, mayor»⁹¹.

El que vol dir Schlögel, és que l'espai privat, que en general serveix al descans, es converteix aquí en un focus incessant de tensió, despesa d'energia i esgotament. L'abandonament de l'habitatge comunitari i el trasllat a l'habitatge de dues o tres habitacions va proporcionar per primera vegada alguna cosa semblant a un sostre propi i una esfera privada. D'aquesta manera, només en aquest context podem apreciar el que va significar abandonar l'univers de la *kommunalka* en el període entre els anys seixanta i vuitanta: el naixement de l'esfera privada dins dels edificis prefabricats en massa. Pel que fa a l'època postsoviètica, podem comentar que aquest habitus de convivència ha perdurat, molts ciutadans exsoviètics en l'actualitat continuen vivint amb les normes de la *kommunalka*. Potser no es nota tant en les grans ciutats, però a la perifèria d'aquestes ciutats sí que hi perdura aquest habitus tan característic.

La cuina soviètica (moscovita) lloc del renaixement de la societat civil

«El espacio donde se imaginó el final, el lugar donde se anticipó la libertad de la palabra, fue la cocina moscovita; lugar del recuerdo para aquellos que participaron de ella, leyenda y mito para los que nacieron después»⁹².

La cuina *moscovita* no és només una metàfora, sinó un lloc concret, un desafiament per a l'anàlisi sociològica de les acaballes soviètiques, un fenomen que fins ara, en les poques ocasions en què el món acadèmic s'ha interessat per ell, s'ha recollit sobretot sota el títol «moviment dissident». Però el moviment dissident no surava en el buit, sinó que se situava en un lloc. Deu metres quadrats, aquesta era la grandària de les cuines construïdes en sèrie en els edificis de cinc pisos de finals dels anys cinquanta, i en els edificis massius prefabricats de

⁹¹ Schlögel, *op. cit.*, p. 333.

⁹² Schlögel, *op. cit.*, p. 386.

moltes plantes que es van generalitzar després. Ja hi havia reunions ocasionals en les *kommunalkas*, on la cuina era l'única estada gran i podia utilitzar-se un dia concret per a celebracions privades després de parlar-ho amb els altres inquilins de l'apartament.⁹³

Aquestes cuines eren punts de trobada per a persones afins que es burlaven del dogmatisme, la censura, les regulacions de l'idioma i la disciplina, la trobada de gent que es proveïa mútuament de literatura prohibida, o fins i tot la copiava durant dies o setmanes per a mantenir en circulació obres autoeditades. Amb paraules de Svetlana Aleksiévitx: «¿Dónde estaba la libertad? Pues en las cocinas, donde se continuaba diciendo pestes del Gobierno como había sido costumbre siempre»⁹⁴. La cuina soviètica es va convertir en l'espai de trobada de la intel·lectualitat local i estrangers de tota mena.⁹⁵

Les cuines *moscovites* no sols bastien ponts entre disciplines i professions, també entre generacions. En elles es trobaven membres de les cinquenes que havien viscut l'època de Stalin o la guerra, els fills dels represaliats, condemnats i executats, els que tornaven dels camps i els joves intel·lectuals que vivien les seves primeres experiències amb la censura i la repressió. Es van convertir en nuclis d'una xarxa per la qual circulaven idees, manuscrits i llibres de contraban. Karl Schlögel ho resumeix així:

«En resumidas cuentas, podría considerarse que las cocinas moscovitas sustituyeron un espacio público y unos locales semipúblicos inexistentes, como los cafés, y que resucitaron las formas de la tertulia y el círculo (kruzhok) que existían en el siglo XIX y todavía en la década de 1920, aunque ahora surgían en un contexto de control ilimitado por parte de un Estado todopoderoso y de un floreciente universo informativo internacional. Eran la esfera pública en una sociedad que carecía de ella. Eran cosmopolitas en un universo que vivía de espaldas al exterior, no se atenían a fronteras entre especialidades o estatus; y eran transdisciplinarias de un modo ecléctico y diletante»⁹⁶.

Així doncs, la intel·lectualitat sortida dels espais de reflexió de la capital no tenia cap oportunitat enfront de semblants ànsies de poder i semblant cobdícia. La *intelligentsia* es va acomiadar de si mateixa com a comunitat de simpatitzants amb pretensions morals, i al mateix temps va anunciar el seu ressorgiment o transformació en una intel·lectualitat de tipus

⁹³ Schlögel, Karl (1992), «Moskau. Die Rückkehr des Cafés», a: Walter Prigge (ed.) *Städtische Intellektuelle. Urbane Milieus im 20. Jahrhundert*. Frankfurt del Main.

⁹⁴ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 14.

⁹⁵ Schlögel, *op. cit.*, pp. 391-392.

⁹⁶ Schlögel, *op. cit.*, pp. 394-395.

europèu. Però en la dècada de 1990 era precipitat parlar del final de la *intelligentsia*. Sembla que, un quart de segle després de la fi de la Unió Soviètica, i sota els auspicis de Vladímir Putin, la seva missió no ha conclòs. La llibertat d'expressió torna a coartar-se, els mitjans es coordinen, les postures independents que intenten organitzar-se en partits polítics són silenciades i criminalitzades. D'aquesta manera, podem dir que la societat postsoviètica torna a recuperar l'*habitus*, que mai va deixar, de reunir-se a les cuines per parlar de coses que no es poden parlar en l'esfera pública. Des que va començar la invasió russa sobre Ucraïna, l'*habitus* de les cuines torna a estar més present que mai. Però els ciutadans de les exrepúbliques soviètiques en l'actualitat tenen a la seva disposició un espai infinitament més gran i eficaç: internet i les xarxes socials. Tal com diu Svetlana Aleksiévitx: «hoy el presidente goza de un poder semejante al de los secretarios generales del Partido en tiempos soviéticos, un poder absoluto»⁹⁷.

La cua soviètica com a *habitus* permanent

Juntament amb l'ordre social soviètic i les seves formes de vida, les cues soviètiques també han fet història. Però el record de la cua, que marcava el dia a dia del ciutadà soviètic, romandrà molt temps encara.⁹⁸ Segurament encara està present en algunes oficines on s'obtenen certificats, documents i informació detallada, però l'espera com a ritual permanent, com a part integrant del dia a dia, gairebé com a forma de vida soviètica, ha passat a la història; una història que les generacions posteriors o els estrangers que mai han tingut contacte amb l'univers soviètic difícilment podran imaginar. De totes maneres, igual que els altres *habitus* anteriorment tractats, és molt estrany el temps que ha trigat aquest element essencial de la quotidianitat soviètica a convertir-se en objecte de reflexió científica. Amb paraules de Svetlana Aleksiévitx: «las colas y las tiendas vacías se olvidan más deprisa que la bandera roja ondeando sobre el Reichstag»⁹⁹.

Per Yelena Osokina la cua és:

«Puede decirse sin exagerar que casi todo el país ha formado parte de las colas soviéticas en algún momento. Las colas eran visibles, las había deprimentes y animadas, algunas que duraban horas y otras que llevaban días, silenciosas y ruidosas, y a la felicidad final de haber conseguido algo se le sumaba la tragedia del tiempo perdido y de un deseo no cumplido; y

⁹⁷ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 20.

⁹⁸ Schlögel, *op. cit.*, p. 540.

⁹⁹ Aleksiévitx, *op. cit.*, p. 50.

estaban las colas invisibles, como la espera durante años para el coche o la vivienda. Muchos no lo consiguieron a pesar de todo; la era soviética resultó ser más breve que las colas que creó»¹⁰⁰.

En canvi, per Vladímir Sorokin la cua és:

«La cola es lo contrario al cronotopo comunista, y la expresión literal de la inmovilidad, del *zastoi*. En la cola no eran individuos los que esperaban, era el tiempo: se estancaba / se densificaba / se petrificaba, y cuando se movía, lo hacía en avances breves / torturadores / que se reiniciaban cada vez. El cuerpo colectivo soviético recordaba a la obstrucción crónica de un organismo enfermo. Se hacía cola para todo: un coche / una casa / salchichas / entradas de teatro o una exposición. Hacer cola era el ritual que lo convertía a uno en ciudadano soviético.»¹⁰¹.

La cua per ser un element sobreentès de la realitat soviètica, s'acceptava com un succés natural, un estat normal que era impossible canviar. La cua era el lloc del temps malgastat, desaprofitat. Era un element imprescindible per a bregar amb el quotidià, dia rere dia, mes rere mes, any rere any. Era el baròmetre que indicava la pressió a la qual estava sotmesa la societat. Estava tan present com el territori infinit, la seva topografia era la de l'imperi soviètic. Es veia tant a les ciutats, que en realitat eren privilegiades referent al subministrament de béns de consum, com en les poblacions apartades, que per si de cas estaven preparades per a l'autoproveïment. Evitar-la, ignorar-la, incomplir les seves regles, hauria provocat el col·lapse de l'ordre en el qual es basava la rutina. No era la cua que formen els ciutadans per a pujar disciplinadament a l'autobús, sinó un estrès de caràcter permanent, que podia aguantar-se, sofrir-se i superar-se amb paciència, però que gairebé mai escapava als insults i les impertinències, a vegades fins i tot amb atropellaments i contacte físic. Contenia tantes veus i rostres com el mateix imperi. Com la pobresa era sistèmica i l'escassetat, generalitzada, podia afectar a qualsevol.¹⁰²

Hi havia cues visibles, que es formaven davant dels grans magatzems o quioscos, i n'hi havia invisibles, que consistien en llistes d'espera per les quals avançaven els inscrits any rere any: potser set anys per a un habitatge individual, deu anys o més per a un cotxe. Fer cua, de la mateixa manera que viure en un apartament comunitari, era un estat al qual calia resignar-se i

¹⁰⁰ Osokina, Elena A. *Proscal'naja oda sovetsoj oceredi*, online a: <http://cccp-2.su/blog/43935012686/Proschalnaya-oda-sovetskoy-ocheredi?utm_campaign=transit&utm_source=main&utm_medium=page_0&domain=mirtesen.ru&paid=1&pad=r> (11.05.2022).

¹⁰¹ Sorokin, Vladimir (1990), *Die Schlange*. Zúrich. p. 5.

¹⁰² Schlögel, *op. cit.*, p. 542.

causat per forces contra les quals l'individu no podia fer res.¹⁰³ La cua és un dels documents més importants, no sols literaris sinó també sociològics, entorn d'un fenomen soviètic quotidià de primer nivell, la inauguració d'un tema que unes altres disciplines -sociologia, història, etnologia- trigarien molt temps a tractar, i ho farien a més des de la distància històrica.

La cua és un lloc de dubte permanent, de no saber si és millor marxar-se i posar-se a una altra cua. És la bossa d'informació en la qual es comercia amb notícies sobre el que hi ha i com avançar més ràpidament. Allí es declina tot el registre de judicis i perjudicis sobre els pobles que habiten la Unió Soviètica i es nomena els enemics exteriors. La cua sofreix i aguanta la calor, i es xopa amb els aiguats. Es jutja i s'assetja als que volen saltar-se l'ordre i colar-se. Es discuteix sobre la realitat vital en el seu conjunt: l'estat del bloc de pisos i els preus de la carn. La cua com a espai de l'atzar que crea una comunitat, com a lloc en el qual s'acumula una energia que amenaça de deslligar-se. La inacció com a espai de l'impuls vital, el temps perdut, malgastat.¹⁰⁴

Els qui millor van reconèixer la cua com a lloc social i de l'opinió general van ser el poder i els seus òrgans. Sobre la importància de la cua per extreure informació, Yelena Osokina comenta:

«Las colas han desaparecido de nuestras vidas, pero han permanecido los documentos y su recuerdo. (...) La cola puede decirnos mucho sobre el tiempo, sobre las personas y sobre el poder. Como historiadora del estalinismo, he escogido para mis investigaciones los años prebélicos. Mis fuentes son los informes del Comisariado del Pueblo para Asuntos Internos (NKVD) de los años 1938-1941»¹⁰⁵.

D'altra banda, en les cues hi havia poquíssima gent que llegís un llibre, ni tan sols el periòdic. L'estat psicològic de la persona que roman en una cua molt llarga sovint no li permet dedicar-se a altres ocupacions. Una persona tenia un autèntic atac d'histèria perquè algú pretenia colar-se davant d'ella. Formar la cua és una manera d'esperar, de prendre decisions, de buscar alguna cosa que reemplaci el producte que s'ha anunciat originalment.¹⁰⁶

Per acabar, una aportació de Yelena Osokina:

¹⁰³ Schlögel, *op. cit.*, p. 543.

¹⁰⁴ Schlögel, *op. cit.*, pp. 544-545.

¹⁰⁵ Osokina, Elena A. *Proscal'naja oda sovetskoj oceredi...*

¹⁰⁶ Schlögel, *op. cit.*, pp. 554-557.

«En el contexto de una economía de escasez, hacer cola era una forma de vida, pero muchas veces también una forma de supervivencia. Las colas soviéticas no fueron historia hasta que no llegó el fin de la economía planificada que las había causado»¹⁰⁷.

En realitat no va haver-hi cap període prolongat en el qual desapareguessin les cues, només èpoques en les quals es manifestaven de manera més o menys massiva. Formaven part del sistema d'economia planificada dirigida des del centre, que s'enaltia com una forma d'economia superior al capitalisme anarquista, però que en realitat era una forma d'apropiació i distribució centralitzades del plusproducte social.

El final de l'imperi soviètic es va produir al mateix temps que la desaparició de les cues. Però, almenys durant un breu instant, la desaparició de les cues no va donar pas a un mercat ordenat i civilitzat com havien previst no pocs tractats, sinó al caos, al tumult. D'un dia per a un altre, els habitants de ciutats senceres semblaven haver-se convertit en comerciants.¹⁰⁸ Tornant a comparar la situació actual, veiem que les cues reapareixen, sobretot a Rússia, a causa de les sancions imposades per altres Estats. Podem dir que els productes comencen a ser escassos i la societat torna a recuperar l'habitus de la cua permanent.

¹⁰⁷ Osokina, Elena A. *Proscal'naja oda sovetskoj oceredi...*

¹⁰⁸ Schlögel, *op. cit.*, p. 557.

CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest treball he dut a terme una descripció sobre els elements socials més característics de la vida dels ciutadans soviètics. Les eines d'anàlisi, com són l'habitus de Pierre Bourdieu i la invenció de la tradició d'Eric Hobsbawm han ajudat molt a l'hora d'identificar aquests costums i tradicions soviètiques. S'ha vist en quines condicions i en quin context es van desenvolupar els elements analitzats i com van servir per establir cohesió social i pertinença a un grup. Però un altre objectiu del treball, era identificar com aquests elements soviètics han continuat en l'era postsoviètica i com estan representats en els Estats exsoviètics, sobretot a Ucraïna, Rússia i Bielorússia. Cal remarcar que amb l'esclat de la guerra entre Ucraïna i Rússia, molts dels elements analitzats en el treball s'han tornat a utilitzar per fer propaganda, o en el cas de Rússia, per justificar la invasió.

Part de les invencions de la tradició que hem analitzat al llarg del treball estan fortament lligades amb l'àmbit militar. Les condecoracions són un clar exemple, ja que aquestes van reinventades després de la Gran Guerra Pàtria. També hi va haver condecoracions en altres àmbits; professors, científics, treballadors o agricultors van ser reconeguts amb condecoracions al seu esforç per la pàtria. En l'actualitat, quasi tots els Estats exsoviètics han adaptat les condecoracions a la seva manera, però totes aquestes adaptacions s'han fet a partir del model soviètic. Per exemple, crida l'atenció que en l'actual conflicte entre Ucraïna i Rússia, els dos països van atorgar condecoracions als seus soldats al cap de poques setmanes de l'inici del conflicte. De fet, el reconeixement a l'esforç dels seus soldats per un bàndol, en poques hores va ser contrarestat amb el mateix mètode per l'altre bàndol.

En referència a les desfilades militars, és una altra *invention of tradition* sorgida directament de la victòria de la II Guerra Mundial. Amb la desfilada dels militars sobre la Plaça Roja es volia demostrar i celebrar la victòria i la superioritat sobre els perdedors. Pel que fa a l'era postsoviètica, amb l'arribada al poder de Vladímir Putin aquesta tradició va tornar a la Plaça Roja. Amb aquesta desfilada, Putin volia demostrar el poder del seu exèrcit i presentar la desfilada com un acte de reafirmació nacionalista. Aquestes desfilades també són importants en països com Ucraïna i Bielorússia, al primer per demostrar la recuperació del seu exèrcit, mentre que al segon per demostrar lleialtat al seu governant, Aleksandr Lukaixenko.

Sobre el ritual del pas de la frontera, aquest ritual s'ha anat passant de generació en generació, primer va ser per conèixer el que passava a fora, després per portar productes i

idees de fora i, finalment, per buscar una vida millor. D'igual manera que a la Unió Soviètica es necessitava un visat per poder sortir del país, actualment també és necessari en alguns països exsoviètics. Aquest ritual del pas de la frontera no ha desaparegut de l'espai postsoviètic. Un exemple actual, els habitants russos i bielorrussos necessiten un visat per entrar en països de la Unió Europea, també necessiten fer tot el ritual de passar la frontera (especialment la terrestre), ja que encara hi existeixen els punts d'entrada i sortida.

Pel que fa als calendaris i les festes soviètiques, es va deixar de celebrar festes religioses i es van començar a celebrar festes soviètiques inventades. Però amb el pas dels anys les festes religioses van anar recuperant terreny i van tornar a la vida dels ciutadans soviètics. Després del final de la Unió Soviètica, les festes i calendaris religiosos van recuperar tot el que abans representaven, d'aquesta manera, en els actuals països exsoviètics es tornen a celebrar les festes religioses, a més a més es continuen celebrant les soviètiques, que no han desaparegut. Un exemple, a Ucraïna i altres exrepúbliques soviètiques, totes les professions tenen el seu dia de celebració, ja siguis infermera, conductor o pilot d'avions. En relació amb el ZAGS, igual que les festes soviètiques, van voler restar importància a l'àmbit religiós. Amb la desaparició de la URSS i la recuperació de cerimònies religioses, el ZAGS no té la rellevància que tenia durant els temps de la Unió Soviètica.

Un cop dit això, els habitus soviètics encara són presents en l'era postsoviètica. Per molt que la *kommunalka* hagi desaparegut, encara hi ha molta gent que encara viu amb les condicions i normes que hi havia allí. Com he dit abans, la desaparició de la *kommunalka* va donar lloc a l'aparició de la vida privada. En l'actualitat ja no és viu a la *kommunalka*, però el seu habitus encara són presents en els habitants dels blocs de pisos postsoviètics. Per posar un exemple, les residències d'estudiants d'època soviètica tenen cuines compartides per cada planta i aquestes residències estan al llarg de tota l'antiga Unió.

En l'època postsoviètica, les cuines soviètiques ja no s'acostumen a utilitzar com llocs per parlar lliurement de qualsevol tema. Però, cal destacar que les cuines després de la desintegració de la Unió Soviètica conserven aquell habitus d'usar-les com a confessionaris per criticar al govern o a les autoritats. A Ucraïna, Rússia o Bielorrússia, quan es visita amb algú el lloc principal de rebuda continua sent la cuina. Aquest espai continua sent essencial en la mentalitat postsoviètica. Tornant a posar d'exemple el conflicte d'Ucraïna i Rússia, les cuines tornen a recuperar terreny i són una altra vegada ocupades pels ciutadans per discutir temes sobre la guerra, sobretot a Rússia.

En referència a l'últim habitus analitzat, les cues soviètiques no van desaparèixer mai a l'espai postsoviètic. De fet, amb la desaparició de la URSS, aquestes cues encara es van manifestar més fort, ja que gran part dels països exsoviètics van introduir cartilles de racionament a causa de l'escassetat que hi havia. Les cues són dels habitus més representatius de la societat soviètica i postsoviètica, sempre estan presents sense tindre en compte les circumstàncies ni els contextos. Amb les guerres, no cal dir que les cues tenen reservat un lloc especial en la societat. Tant les cues visibles, com les invisibles estan presents en els països exsoviètics. Només fa falta visitar un antic territori de la URSS per donar-se compte de la importància de les cues, sigui a les oficines administratives o a la vida quotidiana.

Una conclusió important, tots aquests habitus i *invention of tradition* sempre han estat presents en les societats de les exrepúbliques soviètiques. Un problema amb el qual ens trobem a l'hora d'analitzar aquests elements, és que la gran majoria d'estudis i fonts provenen de Rússia, amb la qual cosa tendim a relacionar i a centrar tot el món postsoviètic en aquest país. Però, tal com he comentat al llarg del treball, la gran majoria d'habitus i tradicions analitzats no van rebre l'atenció de la comunitat científica fins que es va dissoldre la Unió Soviètica.

Tenint tot això en compte, podem concloure que la traumàtica dissolució de la Unió Soviètica va deixar molts somnis postimperials i molts anhels nostàlgics del món soviètic. Alguns Estats van continuar fortament lligats amb aquests costums soviètics, sobretot a les tradicions, com Rússia i Bielorrússia, altres hi van trencar dràsticament, com els estats bàltics, però hi va haver Estats que la societat es va dividir, com són els casos d'Ucraïna i Geòrgia. Aquesta divisió interna, a poc a poc va desembocar en guerres entre aquests països i una Rússia que volia controlar i influir en els territoris rebels. Per això, Vladímir Putin ha utilitzat velles tradicions soviètiques per justificar les seves invasions i reclamar una amistat entre "pobles" fent referència a l'antiga Unió Soviètica. Per posar un exemple, la invasió actual a Ucraïna, amb la justificació de què els russos estan ajudant als seus "germans" a "desnazificar" els seus territoris, és un encobriment per amagar els objectius de dominar i, també, d'autoprotegir-se amb els territoris ocupats. D'aquesta manera, per Rússia no és cap exageració justificar la invasió o la guerra fent referència als lligams culturals que encara existeixen en l'espai postsoviètic, però aquesta justificació cultural i social d'uns habitus i tradicions comuns tenen un propòsit militar i geopolític.

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. (2016), *El libro de la sociología*. Madrid: Ediciones Akal.
- Aleksiévich, Svetlana (2015), *El fin del “Homo sovieticus”*. Barcelona: Acantilado.
- Berlin, I. et al. (2009), *La Mentalidad soviética : la cultura rusa bajo el comunismo*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- Bourdieu, Pierre. (2007) [1980], *El sentido práctico*, Madrid: Siglo veintiuno editores.
- Bourdieu, Pierre (1998), *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- Boym, Svetlana (1995), *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Casanova, Julián (2011), *Europa contra Europa. 1914-1945*. Barcelona: Crítica.
- Figes, Orlando (2021), *El baile de Natasha: Una historia cultural de Rusia*. Barcelona: Taurus.
- Gide, André (2017), *Retoques a mi regreso de la U.R.S.S.* Madrid: Alianza.
- Hobsbawm, E. J. et al. (2002), *La Invención de la tradición*. Barcelona: Crítica.
- Kapuściński, Ryszard (2019), *El Imperio*. Barcelona: Anagrama.
- Poch-de-Feliu, Rafael (2003), *La Gran transición : Rusia, 1985-2002*. Barcelona: Crítica.

Plokhy, Serhii (2014), *El último imperio*. Madrid: Turner.

Schlögel, Karl (2014), *Terror y utopía: Moscú en 1937*. Barcelona: Acantilado.

Schlögel, Karl (2021), *El siglo soviético. Arqueología de un mundo perdido*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

Service, Robert (2009), *Camaradas. Breve historia del comunismo*. Barcelona: Ediciones B.

Taibo, Carlos (1995), *Crisis y cambio en la Europa del Este*. Madrid: Alianza.

Taibo, Carlos (2010), *Historia de la Unión Soviética: de la revolución bolchevique a Gorbachov*. Madrid: Alianza.

Zinoviev, Alexandr (1999), *La caída del imperio del mal*. Barcelona: Bellaterra.